

AMIR LJUBOVIĆ
(Sarajevo)

ČETRDESET GODINA ZNANSTVENE I AKADEMSKE
KARIJERE PROF. DR. HANSA DAIBERA
POVODOM KNJIGE *ISLAMSKA MISAO U DIJALOGU KULTURA*

Krajem 2008. godine u izdanju izdavačke kuće KULT-B Sarajevo objavljena je u trojezičkom izdanju knjiga prof. dr. Hansa Daibera pod naslovom *Islamska misao u dijalogu kultura: Inoviranje i posredovanje između antike i srednjeg vijeka* (engleski: *Islamic Thought in the Dialogue of Cultures: Innovation and Mediation between Antiquity and Middle Ages*, 275 pp.; njemački: *Islamisches Denken im Dialog der Kulturen: Innovation und Vermittlung Zwischen Antike und Mittelalter*, 282 pp.). Ova knjiga je u bosanskohercegovačkoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti izazvala posebnu pažnju, pogotovo zbog činjenice da ona predstavlja, kako sam autor kaže u Predgovoru, nastavak njegove knjige *Borba za znanje u islamu*, koja je objavljena kod istog izdavača 2004. godine.

Ovim povodom, a i zbog činjenice da se 2008. godine navršilo četrdeset godina znanstvenog i nastavnčkog rada Hansa Daibera, želim bosanskohercegovačkoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti u kratkim crtama predstaviti njegovu izuzetno bogatu, plodnu i raznovrsnu akademsku karijeru, vjerujući da ovih nekoliko osnovnih informacija o jednom od nesumnjivo najznačajnijih vodećih svjetskih orijentalista, naših savremenika, mogu biti zanimljive i instruktivne za mlađe istraživače.

Hans Daiber rođen je 1942. godine, a njegova znanstvena i akademska karijera, u formalnom smislu, započela je 1968. godine, nakon što je odbranio doktorsku disertaciju, mada je svoj prvi rad objavio daleke 1965. godine u časopisu *Der Islam*. U radu je predstavljen jedan arapski rukopis koji se nalazi u kolekciji orijentalnih rukopisa u Dablinu (u biblioteci Chester Betty), a riječ je o djelu Pseudo-Aristotelovom *Kitāb Sirr al-Asrār* (Secretum/Secreta secretorum), čiji je prijevod sa

sirijskog na arapski sačinio Yaḥyā ibn al-Biṭrīq. Univerzitetsku karijeru započeo je 1973. godine kao predavač arapskog jezika i islamske civilizacije. Do ove, 2009. godine, Hans Daiber je bio predsjednik Odsjeka za orijentalistiku Univerziteta Johann Wolfgang Goete u Frankfurtu.

Od početka akademske karijere do danas, Hans Daiber je u više navrata boravio u arapskom i islamskom svijetu, bilo kao stipendista, bilo kao gostujući profesor na brojnim univerzitetima. Predavao je, između ostalog, na Slobodnom univerzitetu u Amsterdamu (1977.-1995.), na jednoj od najstarijih katedri za orijentalne jezike u Evropi – Katedri Univerziteta u Laidenu, na Univerzitetu u Tokiju (1992.), na Međunarodnom institutu za islamsku misao i civilizaciju u Kuala Lumpuru (2001. – dio tih predavanja sadržan je u knjizi koju ovdje posebno predstavljam), bio je gost na Sarajevskom univerzitetu i Filozofskom fakultetu u Sarajevu itd.

Oblast njegovog znanstvenog interesiranja je pisana riječ na arapskom jeziku uopće. Ako bi se pokušalo poblize odrediti užu oblast njegovog rada, moglo bi se reći: istraživanje islamske filozofije, teologije i povijesti znanosti u islamskom svijetu. Ono što karakterizira i izdvaja njegov rad od najvećeg dijela radova orijentalista u Evropi – a što njegovim radovima daje i posebnu vrijednost – to je činjenica da je glavnina njegovog opusa, posebno u dijelu znanstvenih studija, utemeljena na autentičnoj i izvornoj rukopisnoj građi i drugoj dokumentaciji, dakle na primarnim i sekundarnim izvorima na arapskom, sirijskom, aramejskom, hebrejskom, turskom i perzijskom, te na grčkom, latinskom i drugim jezicima. Druga karakteristika njegovog rada je izuzetna znanstvena akribija, odgovornost i objektivnost. Osim ove orijentacije ka povijesnoj dimenziji islama i islamskog svijeta, Hans Daiber se vrlo uspješno okušao i u istraživanju savremenih pristupa islamu i islamskoj znanosti.

Hans Daiber je član Kraljevske holandske akademije znanosti i umjetnosti (od 1981. godine). On je bio, a i danas je, nosilac ili učesnik u velikim međunarodnim istraživačkim i izdavačkim projektima, kao što je projekt *Aristoteles Semitico-Latinus* koji je do sada rezultirao sa 19 knjiga; zatim Barhebraeusova (arapsko ime: Abū al-Faraḡ b. Ḥārūn al-Malaṭī, 13. st.) enciklopedija na sirijskom jeziku *Butyrum sapientiae*, a urednik je Brilllove edicije *Islamic Philosophy, Theology and Sciences* u kojoj je, do pisanja ovog osvrta, objavljeno 79 knjiga. Profesor Daiber je i jedan od najznačajnijih saradnika i autor većeg broja enciklopedijskih natuknica u *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition); saradnik *Encyclopaedia Iranica* (London – New York) i drugih enciklopedija i

priručnika. Do sada je objavio 14 djela (autorskih knjiga, monografija ili prevedenih djela), oko 80 znanstvenih i stručnih radova te veliki broj znanstvenih recenzija i prikaza stručne i znanstvene literature.

Već iz ovih nekoliko osnovnih podataka jasno je da je opus Hansa Daibera teško predstaviti na prostoru koji imam na raspolaganju. Zato neka mi bude dopušteno da na račun prezentiranja njegove bibliografije (koja se može naći na Internetu) nešto više prostora posvetim njegovoj doktorskoj disertaciji, jer upravo ona vrlo ilustrativno predstavlja njegov znanstveni profil. Ona je, reklo bi se, “sudbinski” odredila i polje njegovog interesiranja i metodologiju njegovog istraživanja.

Godine 1968. Hans Daiber je na Univerzitetu u Saarbrükenu odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Die arabische Übersetzung der Placita Philosophorum*, koja je objavljena 1980. godine u Weisbadenu pod naslovom *Aetius Arabus: Die Vorsokratiker in arabischer Überlieferung*.

Riječ je, dakle, o znanstvenoistraživačkom radu u čijem središtu pažnje je bilo djelo *Placita Philosophorum* (ili *De placitis philosophorum*) koje je pripisivano Plutarhu (Pseudo-Plutarh). Mada je u povijesti filozofije rješenje enigme oko ovog vrlo značajnog djela za izučavanje antičke grčke filozofije ponuđeno mnogo prije ove disertacije (na mogućeg stvarnog autora ukazao je već Teodor iz Kira, u 5. stoljeću, a zatim i neki kasniji istraživači na osnovu skraćenih verzija citata iz ovog djela), u arabistici, a posebno u dijelu arabistike koja se bavi ranim periodom povijesti islamske filozofije i prevođenjem na arapski jezik sa sirijskog, aramejskog ili grčkog jezika, ostalo je otvoreno pitanje stvarnog identiteta autora i autentičnosti djela. Isto djelo je još u 10. stoljeću arapski enciklopedista Ibn al-Nadīm identificirao pod naslovom *al-Ārā' al-ṭabī'iyāt* (Mišljenja o fizici) i uz to rekao da je riječ “...o mišljenjima ‘filozofa’ o predmetima fizike, u pet poglavlja” koje je na arapski preveo Quṣṭā ibn Lūqā. Kasniji istraživači su u ovom djelu, a na osnovu nekih bilješki koje su pripisivane Ibn al-Nadīmu, prepoznali autora u Plutarhu. Ovaj podatak, bez dodatnih provjeravanja, prenošen je sve do 1968. godine, odnosno do navedene disertacije Hansa Daibera. Zanimljivo je da je do istog zaključka došao i Abdurrahmān Badawī u knjizi *La transmission de la philosophie grecque au monde arabe* (“Vrin”, Paris, 1968), objavljenoj iste godine kada je i Hans Daiber odbranio svoju disertaciju.

Hans Daiber je – idući tragom Ibn al-Nadīmovog *Fihrista* – u središte svog istraživanja stavio navedeno djelo u izvorniku, dakle prijevod Quṣṭe ibn Lūqe iz prve polovine 9. stoljeća, te je na oko 820 stranica izvršio kritičku analizu teksta i kao kritičko izdanje prezentirao ga integralno; dao je njegov cjelovit prijevod na njemački jezik i napisao studiju kojom je razriješio misteriju ovog djela i neosporno dokazao da

ovo djelo pripada Aetiusu iz Antiohije, učenjaku, filozofu peripatetičaru koji je živio i djelovao na prijelazu iz drugog u prvo stoljeće prije naše ere. O značaju ovog djela kao najpotpunije zbirke citata iz klasične grčke filozofije i izvora za njeno izučavanje te o vrijednostima i dometima Daiberove studije znanstvena literatura je dala vrlo visoke ocjene.¹

Koliko je znanje arapskog i drugih semitskih jezika i pisama tog perioda trebalo (bolje reći sposobnosti dešifriranja rukopisa), koliko znanja iz opće povijesti i povijesti filozofije posebno, zatim poznavanje paleografije i drugih pomoćnih disciplina i sposobnosti da se iznađe i primijeni adekvatna metodologije istraživanja i, na kraju, koliko je napora i ljubavi trebalo uložiti da se uspješno okonča ovakav projekt, znano je samo onim koji su imali sreću ili nesreću da se bave ovakvom vrstom istraživanja. Ova studija je svojom metodologijom i znanstvenom akribijom podigla znanstveni rad u evropskoj orijentalistici na kvalitetno višu i obvezujuću razinu koju je, iskreno rečeno, bilo teško pratiti. Ona je, također, jasan pokazatelj u znanosti davno dokazane teze da kvalitetnog *znanstvenog* rada nema bez kvalitetnog *stručnog* rada. Naglasio sam stručni i znanstveni rad, jer danas, posebno u našoj sredini, ne uočava se razlika, ali i nužna veza, između ova dva segmenta istraživanja.

Prateći bibliografiju radova Hansa Daibera i njenu kronologiju, vrlo lahko ćemo prepoznati da svakoj njegovoj studiji prethodi studiozno iščitavanje relevantnih tekstova i njihova analiza u svim segmentima: od ortografije do prepoznavanja morfoloških, sintaksičkih i semantičkih elemenata danog jezika u dijahronom i sinhronom aspektu, utvrđivanja teksta koji može poslužiti kao kritički i relevantan tekst i, na kraju, povijesne identifikacije autora i djela. Ova istraživačko-analiitička metoda doći će do punog izražaja u narednim djelima Hansa Daibera.

Ovom prilikom spomenuću samo neke teme i značajnija djela i ličnosti iz orijentalno-islamske civilizacije koje su bile predmet istraživanja Hansa Daibera, i to upravo navedenom metodologijom. Studija o Arapskom Aetiusu i njegovom djelu *Placita Philosophorum* je prethodila čitavom nizu radova o grčkim djelima u semitsko-arapskoj baštini i njihovoj recepciji u islamu, komentarima na arapskom jeziku i kasnijim prijevodima ovih djela na latinski. Tu su brojni tekstovi koji govore, primjerice, o Aristotelu u arapskoj tradiciji, posebno o Aristotelovoj *Meteorologiji*, u prijevodu Ḥunayna ibn Ishāqa i interpretaciji ‘Abdullāha ibn Faḍla; o Teofrastovoj *Meteorologiji*; o pitagorejcima, pred Sokratovcima (posebno o Demokritu), peripatetičarima (posebno o Teofrastu)

¹ Vidjeti, npr.: Dimitri Gutas “The Present State and Future Tasks of Graeco-Arabic Studies: Remarks Apropos H. Daiber’s ”Aetius Arabus”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1, 1982, pp. 113-123.

i neoplatoničarima u arapsko-islamskoj tradiciji; o prevodiocima sa grčkog, sirijskog ili aramejskog na arapski; o Ḥunaynu ibn Ishāqu, osnivaču prevodilačke škole u Bagdadu i njegovom sinu Ishāqu ibn Ḥunaynu; o Quṣṭi ibn Lūqi, o Yaḥyā ibn al-Biṭrīqu i drugim. Tu je, također, niz studija o filozofiji u islamu, političkoj filozofiji, logici, metafizici, etici...; o pojedinim islamskim filozofima (al-Kindī, al-Fārābī, Ibn Sīnā, al-Rāzī, al-Ṭūsī, Ibn Ḥazm, Ibn Ruṣd, Ibn Ḥaldūn) ili o pojedinim njihovim djelima. Svi ovi radovi su, u pravilu, rađeni na osnovu nove i do tada nepoznate građe, ili sa sasvim novim pristupom. U ovu grupu tekstova bi spadali i brojni radovi o znanosti u islamu i o odnosu Kur'ana prema znanosti; o prirodno-znanstvenim spisima arapskih mislilaca, posebno onih iz 10. stoljeća, kao što je rad o Abū al-Faraḡu Ibn al-Ṭayyibu i njegovom djelu iz botanike itd.; zatim, studije o različitim teološkim pitanjima ili teološko-filozofskim sistemima, kao što je studija o Mu'ammāru Ibn 'Abbādu al-Sulamīju iz 9. stoljeća; potom je tu Wāṣil ibn 'Aṭā', njegova uloga i značaj u islamskoj teologiji (više tekstova); Abū Layṭ al-Samarqandī i njegovi komentari Abū Ḥanīfe; al-Māturīdī i njegovo djelo *Kitāb al-tawḥīd*; Abū Faḍl ibn al-'Amīd; Hanbalijski credo ('aqā'id); tekstovi o hanbalijsko-aš'aritskim raspravama; o islamskoj kritici filozofije i odgovorima filozofa i sl. Zasebnu grupu radova čine oni o recepciji islamske filozofije i znanosti uopće na Zapadu i recepciji preko islamskog svijeta posredovanih tekstova između antike i srednjeg vijeka. I ovdje se autor kreće u vrlo širokom vremenskom rasponu, od sredine 12. stoljeća i prvih prijevoda arapskih tekstova na latinski u arapskoj Španiji, preko, recimo, recepcije islamske filozofije u Oksfordu u 17. stoljeću do savremene recepcije.

Želim naglasiti da se Hans Daiber ogledao i u posebno zahtjevnom, stručnom poslu – katalogizaciji rukopisa, te da je objavio dva kataloga vrlo vrijedne vlastite kolekcije arapskih rukopisa nastalih u periodu između 12. i 19. stoljeća (487 rukopisnih djela).

Kao rezultat više od 40 godina studioznog istraživanja islamske filozofije i 25 godina sistematskog prikupljanja građe, proizašla je monumentalna i izuzetno pouzdana dvotomna *Bibliografija islamske filozofije* sa 9525 bibliografskih jedinica (I tom), vrlo koristan *Indeks imena, termina i općih mjesta* (II tom) i *Dodatak* (Supplement) sa oko 3000 novih podataka. Ovo djelo je danas nezaobilazan priručnik za izučavanje islamske filozofije.²

² Hans Daiber, *Bibliography of Islamic Philosophy*, Vol. 1 (Alphabetical List of Publications), Brill, Leiden – Boston – Köln, 1999., LV + 978 pp.; Vol. 2 (Index of names, terms and topics), Brill, Leiden – Boston – Köln, 1999., 548 pp. i *Bibliography of Islamic Philosophy: Supplement*, Leiden – Boston, 2007., XII+426 pp.

Valja kratko predstaviti i djelo koje je, uz jubilej, također jedan od povoda za ovaj tekst – djelo *Islamska misao u dijalogu kultura: Inoviranje i posredovanje između antike i srednjeg vijeka*.

Knjiga predstavlja rezultate kontinuiranog izučavanja islamske filozofije, teologije i znanosti i, kao što je na početku rečeno, čini svojevrsnu cjelinu sa Daiberovom prethodnom knjigom *Borba za znanje u islamu: Neki historijski aspekti*. Naime, knjiga *Islamska misao u dijalogu kultura...* je, kao i prethodna, strukturirana u formi nekoliko problemskih cjelina koje je Hans Daiber u formi predavanja održao na Međunarodnom institutu za islamsku misao i civilizaciju u Kuala Lumpuru, u Maleziji (ISTAC), s tim da su neka predavanja naknadno inovirana.

Već sam naslov knjige implicira dvije bitne činjenice i teme kojima se autor bavi. Prva je *dijalog*, u kojem se islamska misao u svom povijesnom presjeku pojavljuje kao “najljepši primjer multikulturalnog dijaloga”, sa mnoštvom vrijednosti “koje bi se trebale razumjeti kao konstruktivni most između kulturnog naslijeđa islama i zahtjeva modernog pluralizma” (str. 11). Druga tema je *inoviranje i posredovanje*, gdje se islamska misao predstavlja u onim segmentima koje je ona baštinila iz antičke grčke filozofije (o samoj islamskoj filozofiji i njenim kulturnim izvorima više je bilo riječi u knjizi *Borba za znanje...*) i s njom komunicirajući dodatno je razvijala i inovirala te, konačno, prenijela je zapadnoevropskom kulturno-civilizacijskom krugu u srednjem vijeku i kasnije.

Uporednim istraživanjem izvorne građe i sa valjanom argumentacijom Hans Daiber znanstveno kompetentno i sigurno vodi čitaoca kroz problematiku oko koje su se decenijama “lomila koplja” historičara filozofije i islamske kulture uopće, ne dopuštajući čitaocu ni na trenutak da prihvati stereotype i predrasude, bilo da je riječ o onim po kojima je islamska filozofija svedena na puku transmitteru antičke misli, ili, s druge strane, da se u njoj vidi “samonikla” ili “autohtona” misao, bilo da je riječ o onim tezama po kojima je islamska misao nespojiva sa racionalističkim istraživanjima (E. Renan), odnosno da je “neprijateljski raspoložena prema znanosti i racionalnosti” (Goldziher, ovdje: str. 17), pa samim time ostaje izvan svakog mogućeg interkulturalnog dijaloga.

Razumljivo je da je pretpostavka za uspješno izvođenje znanstvenih zaključaka do kojih dolazi autor bilo temeljito istraživanje i poznavanje društveno-povijesnih, kulturno-antropoloških i drugih okolnosti koje su uvjetovale i selekcionirale recepciju i asimilaciju ili, pak, pružale inspiraciju za filozofsku misao. Otuda i prva tematska cjelina nosi naslov “Kur’anskopozadinaracionalizmauranom islamu” (str. 15-37). Unjenom

središtu su prva filološka istraživanja Kur'anu i njegova racionalna egzegeza, potom sakupljanje i analiza korpusa tradicije (ḥadīṭ), razvoj leksikografije (uključujući i formiranje tehničkih termina), gramatike, islamske jurisprudencije (naročito "komparativno-deduktivni" metod analogije), dogmatike i, posebno, spekulativne teologije i apologetike (ʿilm al-kalām). Autor argumentirano dokazuje da se u ocjeni islamske teološke, filozofske i znanstvene misli i uloge racionalizma, čak i u razvitku muʿtazilitskog pokreta, nikako ne smije ispustiti iz vida "islamska pozadina i njezin temelj, Kur'an" (str. 33).

Drugo poglavlje – "Teokracija nasuprot individualnosti: debata o čovjekovoj slobodnoj volji i njezin utjecaj na novi racionalni svjetonazor u 8./9. stoljeću" (str. 39-67) – logički i tematski se nadovezuje na prvo. U ovom poglavlju autor se – polazeći od povijesnog konteksta u kojem se formira rano islamsko teokratsko društvo (autor početak ovih rasprava prepoznaje u političkim borbama koje počinju nakon ubojstva trećeg halife Osmana), a oslanjajući se na islamske izvore – fokusira na različita razumijevanja čovjekovog "bitka-u-svijetu" i njegovog odnosa prema transcendenciji i u tom kontekstu daje pregled različitih učenja o individualnosti i slobodi ljudske volje (od apsolutnog indeterminizma do krajnjeg determinizma) te o ulozima koji su razumu pridavale različite islamske škole i prvaci.

Ova dva poglavlja (uključujući i znanstvenu aparaturu koja ih prati) daju obilje informacija, novih interpretacija i ocjena o navedenoj problematici, ali u isto vrijeme čitaoca na najbolji način uvode u problematiku susreta islamske i grčke misli i razumijevanja i prihvatanju autorovih teza o putu kojim su grčke ideje stigle u islamsku misao i tamo asimilirane u već formirani kur'anski svjetonazor. U poglavlju "Susret islamskog racionalizma sa grčkom kulturom: razdoblje prevođenja i njegova uloga u razvitku islamske filozofije" (str. 69-96), Hans Daiber, na njemu svojstven način, pedantno, jasno i argumentirano, kroz devet temeljnih pitanja i na svega tridesetak stranica baca novo svjetlo na period izuzetnih i organiziranih prevodilačkih aktivnosti kakve do tada nisu zabilježene u povijesti čovječanstva. Navest ću samo naslove tih poglavlja, a oni dovoljno govore o njihovom sadržaju. Ta poglavlja su: "Motivi i principi odabiranja prijevoda sa grčkog na arapski jezik"; "Sirijski udio u ranim grčko-arapskim prijevodima"; "Iranski udio i uloga nestorijanaca u prevodilačkom pokretu"; "Način prenošenja grčkih znanosti Arapima: od Aleksandrije do Bagdada"; "Teme ranih arapskih prijevoda"; "Ḥunayn ibn Ishāq i njegova prevodilačka škola"; "Quṣṭā ibn Lūqā"; "Grčka filozofija prirode i islamski svjetonazor"; "Od prevođenja do komentara i uloga aleksandrijske škole".

U narednom poglavlju, “Anatomija filozofije u islamu” (str. 97-128), već na prvim stranicama, a prije nego što je ušao u razmatranja islamskog koncepta filozofije, Hans Daiber analizira i vrši kritiku u modernoj povijesti filozofije dominirajućih ocjena da filozofija u islamu – kao i u patristici i medievalnoj tradiciji – nije ništa drugo do *ancilla theologiae*. Naravno, ne osporavajući činjenicu da je i u islamu “filozofija sredstvo čovjeka u službi Božijoj”, da je “filozofija prvenstveno put prema znanju i dio znanosti koji služi kao dokaz Božijeg čudesnog djelovanja u njegovom stvaranju”, autor pokazuje da ovo “ne bi trebalo razumjeti kao devaluaciju filozofije: filozofija nije jednostavno sluškinja teologije” (str. 97). Opisujući stapanje grčkih ideja sa islamskim, on dokazuje da je islamska filozofija od al-Kindija (umro 866.) do Ibn Ḥaldūna (umro 1406.), u stalnom duelu sa religijskom revelacijom i u kontekstu islamskog svjetonazora i znanja uopće – dakako, bitno određenim Kur’anom i korpusom tradicije – razvijala svoj profil i uspostavljala autonomiju isto kao što su to činile i druge znanosti te religijska misao i djelovanje.

Peto poglavlje knjige, “Susret islamske filozofije sa europskom mišlju: latinski prijevodi i prevodioci arapskih filozofskih tekstova i njihov značaj za medievalnu europsku filozofiju. Pregled i stanje umijeća” (str. 129-211; bolje: Pregled i stanje istraživanja, prim. A. Lj.), posvećeno je arapsko-latinskoj transmisiji islamske misli i grčke filozofije i znanosti (počevši, uglavnom, od druge polovice 12. stoljeća u Toledu) u evropsko srednjovjekovlje te prijevodima i prevodiocima s arapskog i drugih semitskih jezika na latinski jezik. Osim predstavljanja izuzetno vrijedne najnovije literature i novootkrivenih izvora, autor nas upoznaje i sa dosadašnjim rezultatima istraživanja u okviru velikih međunarodnih istraživačkih projekata na čijem je čelu: *Aristoteles Semitico-Latinus* i Barhebraeus, *Butyrum sapientiae*, te sa njima povezanim projektima u okviru istraživanja *Corpus Philosophorum Medii Aevi* (IUA – International Union of Academies): *Avicenna Latinus* i *Averroes Latinus, Arabicus, Hebraicus*.

Završno poglavlje knjige, “Asimilacija islamske filozofske misli i prekid veza u latinskom medievalnom razdoblju” (str. 213-252), zaočituje odgovor na pitanje o susretu islamske filozofije sa evropskom mišlju. Ovo poglavlje – na osnovu dobro odabranih primjera recepcije relevantnih djela (prije svega al-Kindija, al-Fārābija, Ibn Sīnāa, al-Ġazzālīja i Ibn Rušda) – pruža “sliku islamske filozofije kako je kreirana od strane skolastičkih filozofa europskog medievalnog razdoblja i kako je utjecala na njih” (str. 14), pokazujući još jedanput, argumentirano i na komparativnom promatranju, koliko su filozofija i znanost

bili nosioci dijaloga između različitih društava, vremena i kultura, ali, katkada, i izvor nerazumijevanja.

Kao što se iz ovog kratkog prikaza može vidjeti, knjiga *Islamska misao u dijalogu kultura: Inoviranje i posredovanje između antike i srednjeg vijeka* u potpunosti i znanstveno utemeljeno odgovara na zadatak koji je pred sebe postavio Hans Daiber. Islamska misao se u njegovom djelu sasvim transparentno pokazuje kao dio univerzalne povijesti ideja, ali i kao “simbol multipliciteta ideja koje rezultiraju iz interkulturalnog dijaloga i istodobno univerzalnosti ideja kao zajedničkog tla za bolje razumijevanje između različitih kultura”. Otuda on s pravom zaključuje da “‘Ljubav spram mudrosti’ može postati most između različitih religija, između različitih civilizacija, između različitih ideologija, između prošlosti i sadašnjosti, između tradicije i moderniteta. Ovo može stvoriti ljudsko društvo u miroljubivoj koegzistenciji transnacionalnih identiteta, svjetskih kultura, koje u trajnom procesu kulturnog prenošenja potiču jedna drugu prema novim uvidima” (str. 11). Kao poznavalac i kulturne povijesti Bosne i Hercegovine, Hans Daiber nije propustio priliku da skrene pažnju na njenu povijesnu ulogu i izrazi želju i nadu da će ona nastaviti igrati svoju ulogu u dijalogu kultura i graditi se kao multikulturalna i multireligijska zemlja.

Na kraju ovog kratkog, informativnog prikaza knjige *Islamska misao u dijalogu kultura...* želim reći da ova knjiga profesora Hansa Daibera – kao, uostalom, i druga njegova djela – omogućava bosanskohercegovačkoj orijentalnoj filologiji, posebno arabistici i islamistici, da prati i da se uključi u savremene evropske i svjetske znanstvene tokove. S druge strane, obilje kvalitetnih informacija, vrlo jasna, prepoznatljiva i korektno vođena metodologija istraživanja te ukazivanje na otvorena i još neistražena pitanja ovu knjigu čine nezaobilaznim priručnikom, posebno mladim doktorandima i studentima.

Za objavljivanje ove knjige u Sarajevu, u njenom trojezičkom izdanju, imamo zahvaliti i prof. dr. Nevadu Kahteranu koji je njen prevodilac i koji je posljednjih godina učinio izuzetne napore na uspostavljanju veza između naše zemlje i Univerziteta u Sarajevu sa evropskim i svjetskim univerzitetima, institutima i danas najznačajnijim historičarima filozofije, posebno istočnjačkih filozofija.